

stages in Ukraine (representation in the governing bodies and important political events, development of the national legislation) has been clarified, as well as their promotion / non-promotion of the Ukrainian language, historical, ethnographic, natural-geographical, economic and other knowledge, the publication of Ukrainian-language printed materials of high demand (lecture courses and manuals for universities, textbooks, etc. – for a national secondary school, journals of socio-political, scientific and literary nature)); conducting / ignoring the multifaceted work on raising the national consciousness and educational level of the people (participation in the work of national-cultural educational and charitable organizations, training for the national elementary school, public lectures, speeches in the patriotic press in defense of the Ukrainian idea and case); assistance to the Ukrainian army, participation in the armed defense of the republican system.

Key words: *Ukrainian revolution, Russian (imperial) universities, Ukrainian national and state universities, national revival, protection of state sovereignty, professorship, students.*

Отримано: 10.06.2018 р

УДК 001:94(092):378.4(477.43-21) «1918/1920»

Сергій Копилов

УЧЕНІ-ІСТОРИКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1918–1921 РР.)

Сергій Копилов. Учені-історики Кам'янець-Подільського державного українського університету в період національно-демократичної революції (1918–1921 рр.). У статті йдеться про участь учених-істориків у реалізації освітнього проекту – відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Проаналізовано педагогічну й громадську діяльність викладачів-істориків цього навчального закладу в період Української національно-демократичної революції; з'ясовано складні політичні, організаційні, психологічні й побутові умови їх праці.

Ключові слова: *вчений, історик, викладач, Кам'янець-Подільський державний український університет, наукові студії, педагогічна діяльність.*

Сергей Копылов. Ученые-историки Каменец-Подольского государственного украинского университета в период национально-демократической революции (1918–1921 гг.). В статье рассматривается участие ученых-историков в реализации образовательного проекта – открытие Каменец-Подольского государственного университета. Проанализирована педагогическая и общественная деятельность преподавателей-историков этого учебного заведения в период Украинской национально-демократической революции; определены сложные политические, организационные, психологические и бытовые условия их труда.

Ключевые слова: *ученый, историк, преподаватель, Каменец-Подольский государственный украинский университет, научные студии, педагогическая деятельность.*

Перша світова війна стала потужним поштовхом для утворення революційних і національно-визвольних рухів у країнах Центрально-Східної Європи, які розпочали змагання за реалізацію власних державних проєктів. Руйнація імперій Романових і Габсбургів скерувала потуги політичного українства на розгортання свого національно-державницького проєкту, реалізація якого потребувала залучення до перебудови колишнього імперського простору сотень і тисяч українських інтелектуалів, громадсько-культурних діячів, освітян та інших категорій свідомої суспільності. Вирішальною, певною мірою, стала участь у здійсненні цих проєктів українських інтелектуалів, зокрема вчених-істориків, котрі на початку 1900-х років заклали міцні підвалини культури й духовності як своєрідного фундаменту для змагань за національну автономію і, зрештою, за державну самостійність.

Революційна епоха була переломною для долі й наукової творчості істориків, змусила їх відчувати на собі динаміку історичних процесів і стати учасниками або керманічами доленосних подій, радикально змінити умови побуту та наукової творчості. Для більшості з них події XIX ст. підтверджували нероздільність історика і влади (А. Тьєр під час Липневої монархії кілька разів обіймав посаду прем'єр-міністра, згодом став першим президентом Третьої Республіки у Франції, Ф. Гізо – обіймав посаду прем'єр-міністра Франції та ін.). Подібними прикладами рясніла політична історія Російської імперії початку 1900-х рр.: відомі вчені-історики, професори В. Карєєв і М. Ковалевський обиралися членами I Державної Думи; О. Кізеветтор і В. Волк-Карачевський – II Державної Думи; А. Вязигін і І. Лучицький (народився в Кам'янці-Подільському – С. К.) – III Державної Думи; П. Мілюков – III і IV Державних Дум; М. Каптерев – IV Державної Думи.

Усвідомлення доленосних викликів революційного часу зумовило підтримку й активну участь представників професійного цеху істориків (В. Біднов, М. Василенко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, П. Клепатський, П. Клименко, І. Крип'якевич, І. Огієнко) у державницьких, політичних і культурних проєктах доби, зокрема реалізації грандіозного освітнього задуму – відкритті у Кам'янці-Подільському українського університету. Ідея щодо його заснування визначилася восени 1917 р. у місцевих громадських діячів, а 4 січня 1918 р. на засіданні міської думи було ухвалено звернутися до Центральної Ради з проханням відкриття у Кам'янці університету¹. Очільник цього органу М. Грушевський, який керував національно-визвольним рухом і проголосив Українську Народну Республіку, та інші члени Ради, зокрема історики В. Біднов і М. Василенко, також підтримали цей проєкт. Варто зазначити, що історик у владі – це та політична фігура, котра могла корегувати й навіть спрямовувати дії влади, що завжди володіла монополією на історію, була замовником історичних праць, створювала посади й штат офіційних історіографів задля легітимації свого існування.

Делегація міської думи після відвідин Генерального секретаріату освіти впевнилася, що питання університету буде вивчено, а вже 15 січня 1918 р. дума

обрала особливу університетську комісію, яка мала працювати над будівництвом університету. Після відновлення в Кам'янці-Подільському влади УНР місцева «Просвіта» направила до міністра освіти, випускника історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира В. Прокоповича делегацію, котра в офіційному листі обґрунтовувала аргументи на користь відкриття вищої школи в місті. 15 березня 1918 р. на своє перше засідання зібралася університетська комісія, що розпочала реалізацію вищезгаданого проекту. Водночас міська дума погодилася виділити університету 1 млн. крб., а також вирішила просити Міністерство освіти відкрити в закладі кафедри польської, єврейської і російської літератур².

Університетський проект у прикордонному Кам'янці-Подільському, звісно, не міг бути реалізованим без підтримки української академічної спільноти, котра мала забезпечити його успішний старт і повноцінне функціонування в культурному просторі революційної України. Тож 22 березня (4 квітня за н. ст.) 1918 р. до міста прибула міністерська комісія в складі професорів І. Ганицького, В. Дубяньського, І. Огієнка та інженера К. Титаренка. Члени цієї делегації і міської університетської комісії погодилися, що майбутній університетський заклад матиме три факультети. На засіданні міської думи було обрано постійну Університетську комісію (згодом дістала назву «Комісія для збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» – С. К.), яку очолив блискучий інтелектуал-дослідник і енергійний організатор І. Огієнко. Під час її першого засідання голова заявив, що «Міністерство освіти України поклато на нього почесну і відповідальну місію – організувати в Кам'янці-Подільському Український Державний Університет. Ясновельможний пан Гетьман ставиться до цієї справи цілком прихильно»³.

Варто зазначити, що навесні–влітку 1918 р. окремі члени уряду висловлювали сумніви щодо доцільності відкриття університету у віддаленому губернському місті, що зазнало руйнівного впливу від подій Першої світової війни і, безсумнівно, не могло бути таким, як столиця за соціально-культурною інфраструктурою. Тодішній виконувач обов'язків ректора І. Огієнко писав у спогадах про свою зустріч у червні з міністром М. Василенком: «Міністр рішуче проти заснування Університету в такій глибокій провінції, як Кам'янець, не погодиться на це й гетьман. У довгій докладі Огієнко збиває сумніви міністра, доводячи про політичні користі від університету на кордоні двох українських культур. Переконаний Міністр заломлюється й обіцяє переконувати Гетьмана»⁴.

Підготовлений І. Огієнком законопроект після розгляду на підкомісії з утворення Кам'янець-Подільського університету (виділилася з Університетської комісії В. Вернадського – С. К.) і Малій Раді міністрів передали на Велику Раду. Як згадував міністр закордонних справ, історик Д. Дорошенко, котрий брав участь у тому пам'ятному засіданні, документ «пройшов дуже «гладко», при одностайній згоді всіх членів Ради Міністрів. Суперечки виникли щодо кафедри румунської мови та літератури; дехто з міністрів висловився проти, мотивуючи тим, що треба змагатися до того, щоб збільшити культурний вплив і перевагу українців над румунами, а не сприяти розвиткові румунщини, яка не має ніякої загальнолюдської ваги й інтересу»⁵.

17 серпня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету в складі чотирьох факультетів (історико-філологічного, фізико-математичного, правового і богословського) з українською мовою навчання. Крім того, ректор І. Огієнко активізував роботу підкомісії Університетської комісії, залучив до роботи з підготовки відкриття закладу представників різних політичних партій, відомих місцевих діячів, єпископат релігійних конфесій⁶. Разом із М. П. Василенком і членами підкомісії з відкриття університету ректор займався формуванням професорсько-викладацької корпорації. У серпні-жовтні 1918 р. на роботу до університету були запрошені: історики В. Біднов й І. Крип'якевич, філолог Л. Білецький, мистецтвознавець К. Широцький, географ В. Геринович, біолог Н. Гаморак та ін. 12 жовтня міністр освіти М. Василенко видав наказ, за яким І. Огієнко з липня 1918 до 1 липня 1920 р. командировався на посаду ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету із залишенням за собою посад (без отримання платні) у двох київських університетах – українському і Св. Володимира⁷. Врочисте відкриття університету відбулося 22 жовтня 1918 р. і стало подією всеукраїнського масштабу.

Університет розпочав свою працю 1 листопада 1918 р. читанням вступних і пробних лекцій, на яких, окрім 267 студентів, побувало чимало зацікавлених кам'яничан⁸. У цей час навчальний процес забезпечували тільки 13 науково-педагогічних працівників⁹, але завдяки старанням ректорату кадрова проблема поступово вирішувалася. Восени 1919 р. штат викладачів офіційно зріс до 47 осіб¹⁰. Деякі з них не прибули до закладу, а приват-доценти Д. Дорошенко і М. Чайковський з березня перебували в закордонному відрядженні.

До навчального плану підготовки майбутніх фахівців-істориків уходила низка фахових і загальноосвітніх дисциплін. Уперше студенти історичного відділу вивчали курс історії України, що ділився на три частини: 1) від найдавніших часів до прийняття Люблінської унії (професор П. Клименко); 2) від Люблінської унії до ліквідації Гетьманщини в Україні (приват-доцент П. Клепатський); 3) від втрати автономних прав українців у складі Російської імперії і до кінця XIX ст. (професор В. Біднов). До кожної з них додавалися відповідний просемінар чи практичні заняття¹¹. Викладалися й інші обов'язкові дисципліни навчального плану: історія Слобідської України й огляд джерел із української історії (П. Клепатський); історія Степової України й історія української церкви (В. Біднов); історія українського мистецтва (приват-доцент Ю. Сіцинський); спецкурси з історії суспільно-політичного ладу в Україні XV–XVI ст. (П. Клименко); історія українських братств (В. Біднов); історія Поділля (Ю. Сіцинський).

Викладачі історико-філологічного факультету забезпечували викладання загальноісторичних дисциплін: методологія історія (П. Клименко), історія Московської держави й огляд джерел з історії Московщини (П. Клепатський), історія єврейського народу (приват-доцент О. Прахов), історія московської церкви (В. Біднов), історія стародавнього християнства й історія середніх віків (приват-доцент Й. Оксіук), історія Римської імперії (приват-доцент П. Табінський), історія Сходу та історія Болгарії і Сербії (П. Клепатський), історія музики (професор

В. Петр), історія всесвітнього мистецтва (приват-доцент Й. Пеленський)¹². Окрім того, студенти історичного відділу вивчали українську мову (професор І. Огієнко), вступ до філософії, історію стародавньої філософії, історію нової філософії, логіку, дитячу психологію, основи педагогіки (приват-доцент М. Васильківський), вступ до грецької мови (В. Петр), слов'янознавство та історія польської мови (приват-доцент М. Драй-Хмара).

Навчальна праця новоприбулих професорів і приват-доцентів розпочиналася вступними (пробними) лекціями, на які приходили всі охочі – ректор, викладачі, студенти, містяни. Так, П. Клименко, котрого 2 лютого 1919 р. було обрано деканом історико-філологічного факультету, прочитав вступну лекцію про українську державність як історичну проблему, Д. Дорошенко – «Розвиток дослідів українського минулого в ХІХ столітті у зв'язку з нашим національним відродженням», П. Клепатський – «Походження української нації», Ю. Сіцінський – «Значення церковної археології при сучасному стані православної церкви в Україні»¹³.

Викладачі історичного факультету розпочали викладання без належного інформаційного забезпечення, адже українськомовної навчальної літератури майже не було. Тому треба було друкувати конспекти лекцій викладачів в університетській літографії. 1920 р. студенти історичного відділу вже могли користуватися такими виданнями: «Історія української мови» І. Огієнка, «Про минулі часи на Поділлі» Д. Дорошенка, «Огляд джерелознавства з історії України» П. Клепатського, «Слов'янознавство» М. Драй-Хмари тощо. Це були перші видання української навчальної літератури для студентів-істориків, оскільки в Київському державному українському університеті, що проіснував значно менше, такого не практикували. На жаль, через брак білого паперу й коштів не вдалося надрукувати посібники, підготовлені В. Бідновим і Д. Дорошенко¹⁴. Щоб обладнати університетську друкарню латинським шрифтом, рада професорів закладу відрядила до Відня і Праги приват-доцентів Д. Дорошенка і М. Чайковського. Проте коштів, виділених Міністерством освіти УНР, не вистачило і задум не вдався.

У бібліотеці університету не було достатньо й літератури історичного циклу, якої наприкінці 1919 р. налічувалося лише майже 2 тис. примірників, 439 із яких стосувалося історії України. Для поповнення її фондів викладачі історичного відділу В. Біднов, І. Огієнко, С. Русова, Ю. Сіцінський передали частину книг із своїх домашніх книгозбірень, а за липень – вересень 1920 р. до бібліотеки надійшло 243 примірники історичної літератури¹⁵. Крім того, поповнили рідкісні видання й студенти історичного відділу, зокрема передали ректору знайдений на стихійному сміттєзвалищі один із трьох литовських статутів ХVІ ст.¹⁶

В умовах швидкої інфляції за невеликі державні кошти для потреб університетської бібліотеки вдалося придбати «Акты, изданные Виленской Археологической Комиссией», окремі випуски серійних видань – «Университетские известия», «Чтения Общества Нестора Летописца», «Киевская Старина», «Літературно-науковий вісник», у яких друкувалися історичні дослідження¹⁷. Для раціонального використання літератури було створено читальний зал, який запрацював у вересні 1919 р. Зрештою, оцінку організації навчального процесу навесні цього ж року дав приват-доцент Д. Дорошенко: «Взагалі атмосфера панувала в універ-

ситеті дуже добра. Молодь з живим інтересом ставилась до викладачів, видно вона цінила й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією»¹⁸.

Викладачі-історики увійшли до історико-філологічної секції (очолював В. Біднов) Наукового товариства, яке заснували в університеті 1919 року. На його засіданнях вони виступали з повідомленнями, брали участь у різноманітних дискусіях. 1919–1920 навчального року ця секція збиралася на засідання 19 разів, було виголошено 29 доповідей. Два засідання присвятили пам'яті поета Тараса Шевченка й історика Володимира Антоновича (доповіді виголосили П. Клепатський і Ю. Сіцінський). Чималу увагу приділяли історіографічній та джерелознавчій проблематиці, зокрема, П. Клепатський у різний час доповідав про литовсько-руські літописи, літопис Якова Лизогуба, листування великої княгині Катерини Олексіївни з англійським послом сером Чарльзом Вільямсом, про «Повість минулих літ» як початковий літопис, місцеві й монастирські літописи, а також місцеві синодики. П. Клименко проаналізував грамоти Міндовга; Ю. Сіцінський, П. Клепатський і професорський стипендіат С. Якимович висвітлили широкий спектр краєзнавчих питань; М. Васильківський повідомив про своє бачення перспектив світової історії¹⁹.

Історики В. Біднов і Ю. Сіцінський працювали в складі групи, яка готувала «Словник українських вчених, письменників та інших діячів»²⁰. Кілька науковців (приват-доцент Л. Б'ялковський, П. Клепатський, П. Клименко і Ю. Сіцінський) надрукували свої статті науково-історичного змісту у «Записках Кам'янець-Подільського державного українського університету» (т. 2). Втім більше 20 своїх публікацій, які стосувалися питань історії, політики, літератури, освіти, краєзнавства і церковного життя, представники професійного цеху істориків (В. Біднов, Д. Дорошенко, П. Клепатський, П. Клименко, Ю. Сіцінський, С. Якимович) подали до місцевої періодики, що була дуже популярною серед інтелігенції, студентів, школярів і активно працювала на потреби національного відродження українців.

Важливий внесок викладачі історичного відділу зробили в державне і громадське життя. Зокрема, Д. Дорошенко за дорученням глави українського уряду В. Чехівського в лютому-квітні 1919 р. очолював державну комісію із врегулювання прикордонного конфлікту між Румунією і УНР, провів раунд переговорів із представниками румунської військової влади у Бессарабії щодо припинення артилерійських обстрілів української частини Придністров'я. У листопаді-грудні 1919 р. учений, перебуваючи за кордоном, за розпорядженням Директорії УНР виконував обов'язки уповноваженого української місії Червоного Хреста на Балканах.

До Конституційної комісії, що виробляла Основний Закон республіки, ввійшов авторитетний в академічних колах історик П. Клименко; до Ради міністра ісповідань – В. Біднов і Ю. Сіцінський, які рішуче обстоювали курс на українізацію православної церкви. Крім того, у серпні 1919 р. П. Клименко очолив Відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва Головного управління у справах мистецтв і національної культури Міністерства народної освіти УНР і спеціальну Архівну

комісію, а професор В. Біднов очолював раду Кирило-Мефодіївського братства і управу української секції учительської спілки м. Кам'янця і Кам'янецького повіту²¹.

Майже всі вчені-історики, як і їхні університетські колеги, увійшли до складу Подільського відділу Червоного Хреста (членами президії були І. Огієнко, В. Біднов і Ю. Сіцінський), брали активну участь у збиранні коштів (5% місячної платні) для лікування хворих і поранених козаків республіканської армії, яка вела кровопролитні бої за державний суверенітет УНР²². Своїми грошовими внесками вони час від часу підтримували також Товариство допомоги незаможним студентам, яке поширювало у виші підписні листки для підтримки хворих юнаків і дівчат²³.

Свій професіоналізм, організаційні якості історики українського університету спрямовували й на допомогу створеним під час революції навчальним закладам, зокрема Кам'янець-Подільському народному університету з дворічним терміном навчання, де навесні 1920 р. налічувалося 160 слухачів, котрі прагнули розширити свій науковий і суспільний кругозір. Сумісниками в цьому закладі працювали й науково-педагогічні кадри історичного відділу державного університету. Зокрема, П. Клепатський очолив гуманітарний факультет і викладав тут низку історичних дисциплін. Лекції зі свого академічного профілю читали для студентів двох факультетів П. Клименко і С. Русова. У чинній при університеті вечірній гімназії для дорослих з правами для учнів педагогічну працю забезпечували В. Біднов і Ю. Сіцінський, а на учительських курсах, які готували кадри для вищих початкових шкіл, викладали В. Біднов, П. Клименко і П. Клепатський²⁴.

На щоденну працю викладачів університету серйозно впливав матеріальний фактор, визначальний у повсякденному житті. Матеріальне становище працівників університету було загалом невтішним. В умовах посилення економічної кризи, яка розпочалася ще з початком Першої світової війни, професура отримувала недостатні кошти для забезпечення своїх родин. Як писав В. Біднов, 1919–1920 навчального року «білого хліба ми не бачили, мусіли задовольнятися тільки чорним, та й то з домішками всяких сурогатів. Сало й м'ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука являлася розкішшю. Про нове вбрання та узуття й мріяти не можна було. Умови професорського життя були примітивні. Замість чаю вживали якихось сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями <...>, навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого». Професор із сином (дружина була у Катеринославі) взимку харчувалися хлібом із часником і відваром, який називали чаєм, але без цукру²⁵.

На особливу увагу заслуговує участь в освітньому проекті Кам'янець-Подільського державного українського університету видатного історика й будівничого української держави М. Грушевського. На зламі 1917–1918 рр. голова Центральної Ради турбувався про законодавче забезпечення функціонування незалежної держави й усіляко сприяв створенню нових українських інституцій. Так, восени 1917 р. його схему вивчення циклу українознавчих дисциплін у вищій школі було реалізовано у відкритому 5 жовтня Київському українському народному університеті, а згодом у Київському і Кам'янець-Подільському державних українських університетах. Після повалення Центральної Ради її голова наприкінці

квітня 1918 р. перейшов у підпілля, а потім мешкав напівлегально. Як стверджує С. Кульчицький, «Грушевський був усунутий на манівці політичного життя», але дістав можливість наукової праці²⁶.

На початку жовтня у Києві відбулося врочисте відкриття Українського державного університету, в якому взяли участь гетьман П. Скоропадський, прем'єр-міністр Ф. Лизогуб, члени уряду, голова Українського національного союзу В. Винниченко, інші політичні діячі. М. Грушевський у цих урочистостях участі не брав, хоча його відсутність не була непоміченою. Від організованого студентства йому надіслали вітальну телеграму, а наприкінці жовтня загальні збори Української студентської спілки також надіслали йому вітання²⁷.

В умовах загрози захоплення Києва більшовиками в кінці січня 1919 р. родина Грушевських вирішила перебраться до Львова, але через воєнні дії на початку лютого прибула до Кам'янця-Подільського, де оселилася в будинку колишнього предводителя повітового дворянства (через вузьке коло джерел адреси не встановлено). Одна з причин приїзду до губернського міста, де на ту пору перебувала частина урядових установ і функціонував український університет, – це оформлення Михайлом Сергійовичем дипломатичного паспорту. Але 8 березня Подільський губернський комісар УНР вручив йому закордонний паспорт на ім'я «мешканця м. Кам'янця на Поділля, доктора руської історії Михайла Сергійовича Грушевського, 53 років», за виготовлення якого він сплатив мито у розмірі 25 карбованців²⁸. Фотографію для паспорта на стандартному бланку «Visit Portret» було виготовлено найімовірніше наприкінці лютого – на початку березня 1919 р. в одному з фотоательє Кам'янця-Подільського. Втім, для виїзду за кордон, де М. Грушевський мав очолити закордонну делегацію Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), залишалось дочекатися переказу асигнованих у його розпорядження 600 тис. гривень²⁹.

Через складні особисті відносини з ректором І. Огієнком, що з 5 січня обіймав посаду виконавця обов'язків міністра освіти, М. Грушевський відмовився від викладання в університеті. Проте він періодично виступав у гімназіях і на жіночих курсах, погодився редагувати газету «Життя Поділля», яка стала органом блоку українських соціалістичних партій³⁰. Редакція газети розміщувалася у будинку місцевої «Просвіти» за адресою проспект Тараса Шевченка, 51 (сьогодні – будинок міської дитячої хорошої школи, вул. Шевченка, 37). 5 березня 1919 року Рада професорів українського університету обрала видатного українського історика М. Грушевського, зважаючи на його великі заслуги в галузі українознавства, почесним членом університету, що стало беззаперечним визнанням внеску вченого в розбудову української вищої освіти. Невдовзі це рішення Ради професорів затвердив міністр освіти, що мало неабияке значення для зміцнення авторитету українського університету.

19 березня в Українському клубі (вул. Петроградська, 38, будинок не зберігся) на камеральному заході за участю місцевої інтелігенції, зокрема представників українського університету – професора В. Біднова і приват-доцента М. Чайковського, присвяченому 105-й річниці від дня народження Тараса Шевченка, М. Грушевський виголосив емоційну промову про життєві ідеали Великого Кобзаря й оці-

нив тогочасні військово-політичні події³¹. Отримавши кошти, мандат і директиви ЦК УПСР щодо Закордонної делегації, 31 березня 1919 р. М. Грушевський у супроводі кам'янецького архітектора і громадського діяча В. Січинського через Тернопіль, Станіслав вирушив до Праги.

Слід зазначити, що на функціонування українського університету великий вплив мала зміна влади в місті – з української на радянську. Під час першого приходу більшовиків (15 квітня – 2 червня 1919 р.) за розпорядженням народного комісара освіти В. Затонського, котрий наприкінці квітня 1919 р. побував в університеті, було закрито богословський факультет. Другий прихід цієї влади в липні-вересні 1920 р. позначився запровадженням посади комісара, ліквідацією попередніх органів управління закладу, факультетів і створенням нових, об'єднанням історико-філологічного і правничого факультетів у факультет соціальних наук³². Університет опинився перед загрозою закриття. Нарком освіти В. Затонський надіслав виконкому Рад Подільської губернії телеграму, в якій стверджував, що цей заклад «компрометує радянську владу», а його професуру, яка «поглядає на захід», «треба розігнати»³³. Тоді ситуацію врятувало українське військо, яке тимчасово відвоювало Кам'янець-Подільський.

Третю хвилю радянзації українського університету (з середини листопада 1920 р.) більшовицькій владі вдалося реалізувати сповна. Раніше запроваджені зміни були продубльовані, а на початку 1921 р. заклад реорганізували в академію теоретичних знань, згодом – в Інститут теоретичних наук, який складався з трьох окремих інститутів – сільськогосподарських, фізико-математичних і соціальних наук. З 1 червня 1921 р. інститут було фактично реорганізовано у два самостійні інститути – сільськогосподарський і народної освіти (1921–1930 рр.). В останньому за трирічним навчальним планом, який повністю відрізнявся від попередніх, що були чинними в українському університеті, готували педагогічні кадри різних спеціальностей для трудових шкіл пролетарської республіки. В його структурі запрацював соціально-історичний відділ факультету професійної освіти, який забезпечував підготовку вчителів суспільних дисциплін за наслідком розробленими радянськими навчальними планами і програмами. В центрі роботи з формування світогляду майбутніх педагогів-суспільствознавців, як і інших спеціальностей, було ідеологічне виховання, пов'язане з вивченням класової боротьби, політики пролетарського інтернаціоналізму та солідарності з трудящими країн капіталу, підготовки світової соціалістичної революції.

Ті, котрі в українському університеті забезпечували широке вивчення української і світової історії, тепер повинні були перебудовуватися відповідно до настанов комуністичної партії. Зрештою, нерішуче опираючись змінам, вони все ж таки підпорядкувалися новим політичним вимогам, недотримання яких загрожувало їх кар'єрі і навіть свободі. Про діяльність «націоналістів» в українському університеті та участь у національному відродженні під егідою української народної держави органи «пролетарського захисту» не забували і чекали лише нагоди для жорстокої реакції. З 27 професорів і приват-доцентів Кам'янець-Подільського державного українського університету, котрі в листопаді 1920 р. не побажали емігрувати, 18 (67% від їх загального числа) потрапи-

ли під розгойданий маховик репресій, були засуджені за надуманими звинуваченнями, а по суті – за український патріотизм і творення національної університетської освіти, яку більшовики знищили відразу після зміцнення свого режиму. До репресованих учених належали й викладачі історичного відділу українського університету – В. Біднов (заарештований під час першого приходу більшовиків, від розстрілу врятували українські бійці), Ю Сіцинський (тричі заарештований, позбавлений своєї нерухомості, бібліотеки, звільнений з роботи, помер на свободі забудим), Й. Оксіюк (висланий до Казахстану, засуджений до 7 років концтабору, лише 1991 р. повернувся до України), М. Драй-Хмара (двічі заарештований, засуджений, помер у неволі), П. Клепатський (тричі заарештований, засуджений, загинув у концтаборі), П. Клименко (заарештований, засуджений, відбув покарання і висилку, після Другої світової війни повернувся на батьківщину, через безвихідь покінчив життя самогубством)³⁴. Урятувалися еміграцією І. Огієнко, В. Біднов, Д. Дорошенко, С. Русова, які згодом опублікували цікаві спогади про роботу в університеті, що й сьогодні є важливим джерелом для дослідження цієї доби.

Отже, українські вчені-історики відіграли незаперечну роль у підтримці державотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр., зокрема у відкритті й багатогранній діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету, організації навчального процесу на історичному відділі історико-філологічного факультету. Лекції і семінарські заняття професорів і приват-доцентів формували фахові знання, практичні компетентності в майбутніх педагогів-істориків, сприяли зростанню їх національної свідомості. Викладачі підвищували свій науковий рівень у історико-філологічній секції Наукового товариства, частково публікували свої навчально-методичні праці, публіцистичні та наукові студії. Останні в основному друкувалися на шпальтах різних місцевих періодичних видань, завдяки чому вони були доступними широкому колу споживачів. Більшість учених-істориків поєднувала професійну діяльність з роботою в державних органах і громадських організаціях, серйозно перевантажуючи власне щоденне життя. Чимало з них за свою самовіддану науково-освітню підтримку національного відродження українського народу й активну громадську роботу в наступні десятиліття зазнали переслідувань каральних органів тоталітарного режиму.

Примітки:

¹ Свято Поділля (Кам'янець-Подільський). 1918, 22 жовтня.

² Там само.

³ Приходько В. Повстання Українського державного університету в Кам'янці на Поділлі: Відбитка з «Нашої культури» 1935–1936 рр. : Варшава, 1935. С. 31–32.

⁴ Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура : Науково-літературний місячник. Варшава, 1935. Кн. 8. С. 512.

⁵ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, вид. 2-е. Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. С. 413.

⁶ ДАХМО, ф.Р-582, оп.1, спр.3, арк.23.

⁷ Державний вісник. 1918. 16 жовтня.

⁸ Огієнко І. Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура : Львів-Варшава, 1936. С. 522.

⁹ ДАХМО, ф.Р-582, оп.2, спр.6, арк.3зв.

¹⁰ Україна. 1919. 22 жовтня.

¹¹ ДАХМО, ф.Р-582, оп. 1, спр.39, арк. 1зв.-2; спр. 134, арк. 166; ф. 302, оп. 3, спр. 26, арк. 6.

¹² Там само. ф. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 85, 93 зв.; ф.Р-582, оп.1, спр. 23, арк. 5–9; спр. 39, арк. 1 зв.; спр. 134, арк. 166; спр. 135, арк. 4; спр. 145, арк. 4, 19; оп. 2, спр. 262, арк. 1; Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. й автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. С. 406, 414.

¹³ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С.364, 368.

¹⁴ Там само. С. 19.

¹⁵ Там само. С.436-437, 491.

¹⁶ Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Наша культура : Львів-Варшава, 1936. Кн. 10(18). С. 673.

¹⁷ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 417.

¹⁸ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, вид. 2-е. Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. С.417.

¹⁹ Швидкий О. Історико-філологічна секція Наукового Т-ва при Кам[']янець]-Под[ільському] Ун-ті та її діяльність за 1919–1920 роки // Наш шлях : щоденна безпартійна, демократична газета. 1920, 6 червня. С. 3–4.

²⁰ ДАХМО, ф. Р-1421, оп. 1, спр. 1, арк. 85, 89–89зв.

²¹ Саламаха І. Василь Біднов у Кам'янці-Подільському // Слово і час. 1997. № 11-12. С. 20.

²² Копилов С.А., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918–1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 20.

²³ ДАХМО, ф. Р-582, оп. 1, спр. 71, 5, 6.

²⁴ Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 424, 431.

²⁵ Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уривок із спогадів) // Літературно-науковий вісник. Річник ХХVII. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1928. Т. 47. Кн. XII. С. 331–332.

²⁶ Кульчицький М. «Всесвітня історія» Михайла Грушевського як історіографічне явище // Михайло Грушевський – науковець і політик в контексті сучасності. К., 2002. С.11.

²⁷ Див. : Відродження. 1918. 8, 27 жовтня.

²⁸ Михайло Грушевський. Фотографія [кінця лютого – початку березня 1919 р.

Кам'янець-Подільський] // *Facie ad faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського* / Ав.-упор. С. Панькова, Г. Кондаурова. К., 2017. С.117.

²⁹ Див. : Грушевський М. В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів (Квітень 1919 р. – лютий 1920 р.) // Грушевський М. Твори. Т. 4, кн. 2. С. 111.

³⁰ Див. : Грушевський М. Життя Михайла Грушевського від вибуху війни // Грушевський М. Твори. Т. 4, кн. 2. С. 272; Винар Л. М. Грушевський і «Життя Поділля» // *Український історик*. 2006/2007. Ч. 4/1–2. С. 95–101.

³¹ Український Клуб // *Життя Поділля*. 1919. 21 березня.

³² Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.) у документах і матеріалах. С. 758.

³³ Там само. С. 772.

³⁴ Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 167, 227, 233 та ін.

Sergiy Kopylov. The historical political scientists of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University during the period of The National-Democratic Revolution (1918-1921 yrs.). The article deals with the participation of the historical political scientists in the implementation of the educational project – the opening of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University. The pedagogical and the public activities of the lecturers in History of the given educational establishment during the period of The Ukrainian National-Democratic Revolution are analyzed; the complicated political, organizational, psychological and living conditions of their work are defined.

Key words: *scientist, historian, lecturer, Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University, scientific communities, teaching activities.*

Отримано: 18.07.2018 р.